

O‘QUVCHILARNING OG‘ZAKI VA YOZMA NUTQINI OSHIRISH YO‘LLARI HAQIDA

**Iskandarova Maftuna Quvondiq qizi, O‘zbekiston-Finlandiya
pedagogika instituti 2-bosqich magistranti**

Annotatsiya. Adabiyot darslari o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqlarini o‘stirishda beqiyos katta imkoniyatlarga ega. Bu yerda adabiy o‘qish, ifodali o‘qish, matnni izohlash, yod olish, qayta hikoyalash, matnning rejasini tuzish, asarning ajratib olingan alohida bir qismi, nomlanmagan asarlar (xususan, klassik adabiyotimizdagi lirik asarlar)ga sarlavha topish, asar muallifi yoki qahramonlarga maktublar yozish, adabiy asar yoki adabiy-tanqidiy maqolalarga taqriz yozish singari bir-biriga o‘xshamaydigan ish turlari mavjud. Mazkur maqolada Adabiyot darsliklarida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini oshirish yo‘llari xususida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: og‘zaki nutq, yozma nutq, ichki nutq, tashqi nutq, fiziologik, psixologik, adabiy o‘qish, nutqning monologik va dialogik shakllari.

Zamonaviy maktab nafaqat bilimga ega, balki shu bilimlardan hayotda foydalanishni ham biladigan, muloqot qilishni biladigan, ichki madaniyatli, tafakkur va his qiluvchi shaxsni tayyorlashi kerak. Maqsad talabaning imkon qadar ko‘p bilishi emas, balki u har qanday vaziyatda harakat qila olishi va muammolarni hal qila olishidir. Bunga erishish uchun orttirilgan vositalar - nutq madaniyati va muloqot madaniyati. (Chernova G.B.) Nutq hodisalarining mohiyati, shakllanish mexanizmlari va umumiy qonuniyatlari tushunchasi kichik yoshdagi o‘quvchining o‘quv faoliyatini rivojlantirishni belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Shu nuqta nazardan, bola rivojlanishi uchun shart-sharoitlarning parametri sifatida adabiy o‘qish darslarida kichik yoshdagi o‘quvchining nutqini rivojlantirish xususiyatlarini solishtirishga harakat qilinmoqda. Bolalarni ta’lim va tarbiyalashning asosiy tarkibiy qismlaridan biri izchil nutqni rivojlantirishdir. Ko‘pchilik olimlar (tilshunolar, faylasuflar, psixologlar, sotsiologlar, o‘qituvchilar) nutq madaniyatining umumiy darajasining pasayishidan xavotirda. Shu bois til kompetensiyasini shakllantirish borasida tizimli ishlarni olib borish zarur. Bo‘lish muammosi nutq faoliyati talabalar doimo katta e’tiborga sazovor bo‘lgan. Hozirgi vaqtda maktab o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishning umumiy tendentsiyalari aniqlandi, fanlararo darajadagi nutqni rivojlantirish g‘oyasi asoslandi va muammolar aniqlandi. nutq aloqasi, maktab o‘quvchilarining til kompetensiyasini shakllantirishning mumkin bo‘lgan

usullari aniqlanadi, nutqning monologik va dialogik shakllari tahlili taqdim etiladi, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining izchil og'zaki va yozma nutqini shakllantirishning psixologik xususiyatlari ochib beriladi.

Asosiy qism. Nutq deganda so'zlash jarayoni va uning natijasi tushuniladi. Aslida - chi, nutq – bu insonning eng oliy, murakkab, ruhiy vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi. Ma'lumki, so'zlashuv tili nutq o'stirishning dastlabki boshqichi hisoblanib, u asta-sekin takomillashib boradi. So'zlashuv tili esa o'qilgan matnlarni og'zaki hikoya qilishda namoyon bo'ladi. So'zlashuvga o'rganish barcha darslar jarayonida amalga oshadi, lekin adabiyot darslari yetakchi ahamiyat kasb etishi kerak. O'quvchilariga ma'naviy kamolot adabiyot orqali mujassamlashadi. Adabiyot, shu jumladan, o'qish nutq o'stirish ta'lim –tarbiya jarayonidagi eng muhim vositalardan hisoblanadi. O'quvchi shaxsi pedagogik va psixologik nuqtayi nazardan juda nozik his-tuyg'ularga boy bo'lib, o'qituvchi ana shu tuyg'ularni ilg'ashi kerak. Bola ruhiyatini ko'rsatishi, ta'lim jarayonida insonparvarlik tarbiyasiga alohida e'tibor berishi kerak. O'qituvchining turli fanlarni o'qitishdan maqsadi o'quvchilarning nutq madaniyatini, nutq ko'nikmalarini shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. O'qituvchi nutqi o'quvchilar uchun namunadir. O'quvchilarning nutqi ravon, tushunarli bo'lishi uchun eng avvalo uning nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etishga e'tibor berish zarur.

Inson nutqi madaniyat va ta'limning o'ziga xos ko'zgusidir. Notiqning nutqiga ko'ra, uning axloqiy, ma'naviy, intellektual rivojlanishi bilan birga tafakkur va rivojlanish darajasini darhol aniqlash mumkin; Nutqni rivojlantirish - bu odamni madaniyatga kiritish usuli, uning o'zini boyitish, yangi narsalarni o'rganish va madaniyat qadriyatlarini o'zlashtirish qobiliyatini o'z-o'zini rivojlantirish sharti. Nutqni rivojlantirish adabiyot darslari bo'yicha dasturni qurish tamoyillaridan biridir.

Adabiyot fani o'quvchining ma'naviy hayotida hal qiluvchi rol o'ynaydigan fanlardir. Bular bilim, fikrlash, rivojlanish vositalaridir. Ular ijodiy boyitish imkoniyatlariga boy. Bilishning butun oqimi til kanallari orqali o'tadi: tushunchalar so'zlar orqali o'zlashtiriladi, fikr va nutq til shakllarida quriladi. Nutq, o'z navbatida, aqlni rivojlantirish uchun kanaldir. Shuning uchun nutqni rivojlantirish maktab o'quvchilarining kelajakdagi muvaffaqiyatining tarkibiy qismlaridan biridir. M. Gorkiy shunday deb yozgan edi: "Siz o'z fikringizni ifoda eta olishingiz kerak. Agar siz yaxshi gapirsangiz va yozsangiz, unda odamlar bilan muloqot sizga qoniqish va quvonch keltiradi, siz ular bilan bilimlaringizni baham ko'rishingiz, e'tiqodlaringizning to'g'riligini himoya qilishingiz mumkin.

Adabiyot darslarida nutqni biz quyidagicha turlarga bo'lib o'rganishimiz zarurdir.

1. Og'zaki nutq odatdagi tovushli so'zlashuv nutqi bo'lib, bu nutq ko'proq ohang va turli imo-ishoralar bilan ifodalanadi.

2. Yozma nutq harf va so'zlarning ma'lum qonuniyat asosida o'zaro birikuvi, tinish belgilari, har xil ajratishlari: abzaslar, paragraflar orqali voqelanadi.

3. Ichki nutq odamning o'z ichida gapiradigan passiv nutqi bo'lib, u ikkinchi kishining ishtirokini talab etmaydi.

4. Tashqi nutq boshqalarga qaratilgan va nazorat qilish mumkin bo'lgan faol nutqdir. Inson nutq yordamida o'zining fikrlari, his-tuyg'ulari, istaklarini bayon etadi va boshqalarning fikrlari, his-tuyg'ulari, istaklarini anglab yetadi.

Og'zaki nutq odatdagi so'zlashuv nutqi bo'lib, bu nutq ko'proq ohang va turli imo-ishoralarga aloqadordir. Unda murakkab grammatik qurilmalar, qo'shma gaplar deyarli qo'llanmaydi. Avvalo shuni qayd qilish lozimki, maktabda o'qitiladigan barcha o'quv fanlari o'quvchi nutqi ustida ishlashga qaratilgan bo'ladi. Ona tili fani esa bular orasida eng asosiy va muhim sanaladi. O'quvchilarning og'zaki va yozma nutq madaniyatini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri maktabda barcha fan o'qituvchilarining o'quvchilar nutqini muntazam kuzatib borishlaridan iboratdir. Tabiiyki, bu ish boshlang'ich sinfdan boshlanadi va bunda adabiyot o'qituvchilari muhim rol o'ynaydi. Turli muhit bolalarining ruhiyatiga, nutqiga kuchli ta'sir etadi. Ayrim oilada ota - onalar, bolalar bog'chalarida tarbiyachilar, boshlang'ich maktablarda o'qituvchilar bolalar nutqiga ijobiy ta'sir ko'rsatadilar -bolalar madaniy, adabiy nutq malakasini egallaydilar. Ayrim oila, bog'cha va maktablarda bu masalaga e'tiborsizlik tufayli bola madaniy nutqni egallashdan mahrum bo'ladi. Bu hol bolaning kamolida, madaniy yetuk kishi bo'lib o'sishida salbiy ta'sir etadi, albatta. Shuning uchun boladagi nutq ko'nikmalarini kamol topdirishga uning yoshligidan boshlab katta e'tibor berish kerak. Adabiyot o'qituvchisi o'quvchilarga badiiy asar o'qitish bilan ularning adabiy nutqini o'stirib boradi. Adabiyot darslarida o'quvchilar nutqini o'stirishning o'ziga xos xususiyati shundaki, o'qituvchi darsda o'quvchilarda badiiy asarni o'qish, yod olish, ifodali so'zlash malakalarini o'stirish orqali ularning grammatik qoidalarni, so'z san'atining qonuniyatlarini egallab olishlariga erishadi, adabiy nutqlarini rivoj topdiradi. O'quvchilarning og'zaki va yozma nutq madaniyatini taraqqiy ettirish adabiyot o'qitishning sifatiga bog'liq. Shu bilan birga, nutq madaniyatini rivojlantirish darsda leksik mashqlar, qayta hikoyalash, bayon, insho kabi mashg'ulotlarni uyushtirib turishni ham taqazo etadi. Adabiyot darslarida nutqni o'stirish bo'yicha uyushtiriladigan maxsus mashqlar butun adabiyot kursi jarayonida o'tkazib boriladi.

Xulosa o'rnida shuni aytishim joizki, jamiyatimizni erkinlashtirish g'oyasi bevosita ta'lim jarayonida o'z ifodasini topib, uni yangidan tashkil qilish va mazmunini o'zgartirish, yanada insonparvarlashtirish, ijtimoiylashtirish va demokratlashtirish asosida ta'minlanadi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Hozirgi zamonda hamma jabhalarda ilm, bilim va salohiyat suv bilan havoday zarurligi, har qaysi davlat faqatgina shu asosda taraqqiyotga erishishi, sodda qilib aytganda, inson bilak kuchidan ko'ra ilm kuchi bilan ko'proq daromad va obro'-e'tibor topishi mumkinligini hammamiz yaxshi anglaymiz". Shunday ekan, kelajagimiz bo'lgan yoshlarning erkin firklovchi, barkamol shaxs bo'lib shakllanishi uchun ularni har tomonlama rivojlantirish zarur. Mamlakatimizda istiqloq yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq, buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish uning milliy zaminini mustahkamlash zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmasi darajasiga chiqarishga katta ahamiyat berib kelinmoqda.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Zunnunov A., Hotamov N., Esonov J., Ibrohimov A. Adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
3. Mahmudov N. O'qituvchi nutqi madaniyati. –Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.
4. Safo Matjon. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. (O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma). –Toshkent: O'qituvchi, 1995.